

De vakbeweging: Strategienotities

Overwegingen n.a.v. de bundel *Positie en Strategie Vakbeweging*

Onderstaande tekst is er één uit een reeks webartikelen onder de titel '*De vakbeweging: strategienotities*'.

- Alle artikelen [in één pdf-bestand](#).
- Alle artikelen [afzonderlijk](#)
- Download de bundel '[Positie en Strategie Vakbeweging](#)'

Deze 'Notities' zijn ontstaan uit een concept-blog over de in juni 2018 door De Burcht, Wetenschappelijk Bureau voor de Vakbeweging, uitgegeven bundel '*Positie en strategie van de vakbeweging*'¹. De definitieve blog is omgebouwd naar een korte introductie op deze 'Notities'.

(<https://kanttekenen.blogspot.com/2018/10/gelezen-positie-en-strategie.html>).

De 'Notities' zijn geschreven vanuit de hoop een bijdrage te leveren aan discussie en reflectie over het onderwerp '*strategie van de vakbeweging*'. Met het oog op die doelstelling staat de tekst open voor aanvullingen, correcties en 'voortschrijdend inzicht'.

Reageren? Mail naar jan@verhagen-bakker.nl

De afzonderlijke artikelen zijn te downloaden [via deze link](#).

6. Successen tijdens de 'stille revolutie'

Wassenaar revisited

Een centrale rol in het begin van de jaren '80 is weggelegd voor het akkoord van Wassenaar: arbeidsduurverkorting in ruil voor koopkracht, met als doel herstel van rendementen én werkgelegenheid. Voorts wordt met het akkoord een dreigende looningreep door het kabinet Lubbers voorkomen².

In de bundel '*Positie en strategie van de vakbeweging*' staat het als volgt verwoord:

"De 'winnende strategie' vond ze in de ruil van loon voor werkgelegenheid. FNV-bonden zouden de looneisen matigen en in ruil daarvoor konden bedrijven investeren in de economie en zouden er banen bijkomen.... In het Akkoord van Wassenaar uit 1982 waarin dit alles werd geregeld, werd ook afgesproken dat de overheid ging stoppen met haar inmenging in de loonvorming. Lonen waren vanaf nu een zaak tussen werkgevers en werknemers. Ook zo werd de bijdrage van de bond aan het werkend leven concreter³."

Het akkoord van Wassenaar markeert óók een wending in de tot dan toe sterk maatschappijkritische opstelling van de vakbeweging, en vormt een piketpaal voor 'de stille revolutie'.

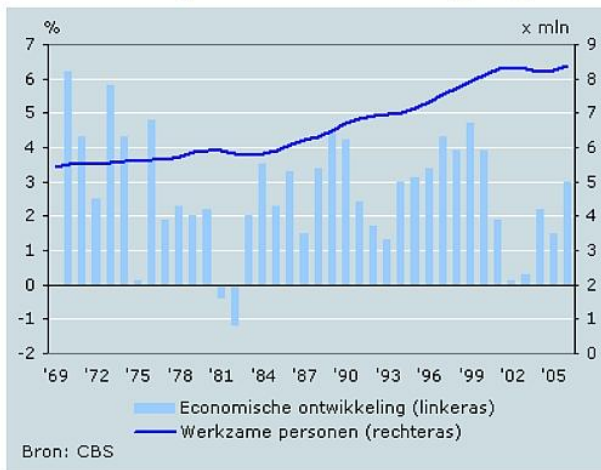
Dat het akkoord leidt tot het beoogde rendementsherstel voor werkgevers is duidelijk. Dat er na die

¹ Letterlijke titel: '[Positie en strategie vakbeweging, beschouwingen, analyses en voorstellen](#)' (redactie Wim Eshuis/ Saskia Boumans - Amsterdam 2018). In deze tekst is de vrijheid genomen om de taalkundig niet bepaald charmante titel te 'converteren' naar analogie met de naam van de betreffende werkgroep: '*Positie en strategie van de vakbeweging*' <https://www.deburcht.nl/userfiles/file/Publicatie%20positie%20en%20strategie%20vakbeweging%20WB%20de%20Burcht%20%26%20FNV%281%29.PDF>

² Wim Kok: '*Als je dan een loonmaatregel ziet aankomen waardoor de regering het overneemt en je als vakbeweging met lege handen staat, is het beter zelf verantwoordelijkheid te nemen.*' https://www.ser.nl/nl/publicaties/ser/2010/september_2010/06.aspx

³ Beide citaten op blz. 27. Waarom die '*bijdrage van de bond aan het werkend leven*' concreter werd, staat niet verder toegelicht.

Ontwikkeling economie en werkgelegenheid

tijd géén looningrepen door een kabinet zijn geweest evenzeer.

Maar wát heeft het akkoord werknemers opgeleverd in termen van werkgelegenheid, korter werken en koopkracht?

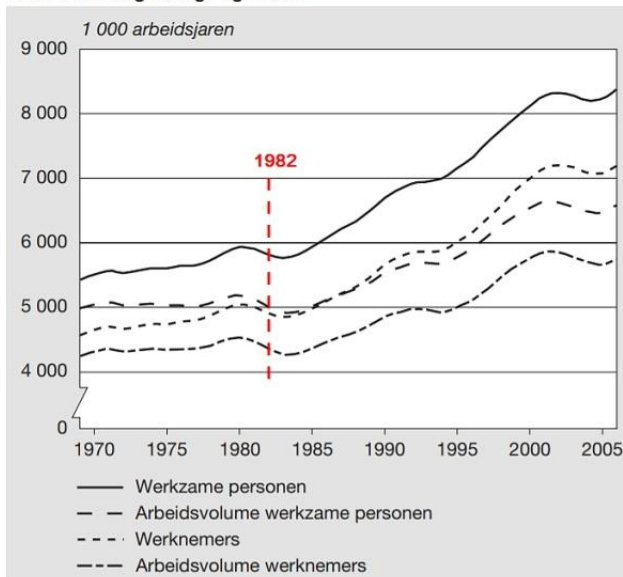
De beoordelingen zijn soms tegenstrijdig. Een auteur als Sjaak van der Velden is in publicaties als 'Broodnodig' uiterst kritisch. Hij signaleert een groei van het aantal banen met 8%, maar schrijft: "deze groei was voor een groot deel het resultaat van deeltijdbanen van studenten, scholieren en herintredende huisvrouwen."⁴

Anders gezegd: de banengroei gaat na 1982 maar voor een klein deel naar in de jaren daarvoor weggesaneerde werknemers .

Een complicerende factor is dat statistieken en cijfers 'harde feiten' weergeven, maar óók op het verkeerde been kunnen zetten. Een andere complicerende factor is dat het CBS, in Statline (nieuwe⁵, zowel als oude stijl⁶) werkgelegenheids cijfers van voor 1995 lijkt te hebben 'gewist'.⁷

In een artikel uit 2007⁸ roemt het CBS de successen van Wassenaar. Allereerst in termen van

1. Ontwikkeling werkgelegenheid

loonmatiging, gemeten in de gemiddelde procentuele stijging van cao-lonen.

Dát er flink gematigd is wordt door (vrijwel) niemand bestreden.

Wel groeit de als eenmalig bedoelde koopkrachtdaling van 1982 (5% loon voor 5% korter werken) uit tot een zeer langlopend, om niet te zeggen: structureel fenomeen. Met grote gevolgen voor de 'verdeling van de koek' tussen kapitaal en arbeid.

Wassenaar is daarmee te markeren als startpunt van een tot op heden aanhoudende loonmatiging.

Het CBS constateert verder in dit artikel een 'explosieve groei van de werkgelegenheid' en drukt dat uit in 'werkzame personen'.

Een groot deel van die groeiende

werkgelegenheid komt voor rekening van het snel stijgende aantal parttimers, vooral vrouwen, overigens één van de afspraken in het akkoord.

Kijken naar 'werkzame personen' is nuttig als je de herverdeling van arbeid als aantallen mensen-met-werk in beeld wilt brengen. Het is minder bruikbaar als je het effect van de adv-operatie op het

⁴ Sjaak van der Velde - 'Broodnodig'- Pallas/ VHV 2016, blz. 136

⁵ <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/84166NED/table?ts=1539949679139>

⁶ Afbeelding uit de oude Statline (gaat eind 2018 uit de lucht):

<http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=82579NED&D1=a&D2=a&D3=a&D4=58&D5=a&HD=151007-1101&HDR=G1,G2,T&STB=G3,G4>

⁷ Met de nodige moeite (en geluk) toch wat oudere cijfers gevonden. Hierop is de tabel verder in de tekst gebaseerd. Tot eind 2018 'in de de lucht': <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLnl&PA=81108NED&LA=nl>

⁸ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2007/47/akkoord-van-wassenaar-keerpunt-op-de-arbeidsmarkt>

aantal uren dat overeenkomst met voltijdbanen (FTE) wilt nagaan. Levert 5% korter werken, en 'inleveren' ook 5% herbezetting op?

Dat heeft het CBS in een ander artikel⁹ keurig in beeld gebracht, zij het dat men de term 'arbeidsjaren' hanteert: "Het arbeidsvolume wordt in dit artikel uitgedrukt in arbeidsjaren oftewel voltijdequivalenten. Dit wordt berekend door voor elke baan het bijbehorende aantal overeengekomen uren te delen door het aantal overeengekomen uren van een voltijd baan in dezelfde bedrijfstak."

Te zien is een stabiele stijging van het aantal arbeidsjaren vanaf circa 1985.¹⁰ In de tabel hieronder een specifiek overzicht van de periode 1980-1990. **Rode** getallen duiden op een verslechtering, **groene** op een verbetering t.o.v. het voorgaande jaar. Keerpunt was 1984. Gekeken is naar:

- aantal werknemers
- aantal banen
- arbeidsvolume (= omrekening van totale aantal gewerkte uren naar voltijdbanen)
- aantal vrouwelijke werknemers

(Alle getallen x1000)

Jaartal	Werkn. totaal	Aantal banen ¹¹	% tov voorgaande jaar	Arbeids jaren (FTE)	% tov voorgaande jaar	Aantal vrouwelijke wn	% tov voorgaande jaar	Aantal vrouwen t.o.v. mannen
1980	5.042	5.286		4.532		1.599		46%
1981	5.004	5.251	-0,66%	4.473	-1,30%	1.631	2,00%	48%
1982	4.910	5.156	-1,81%	4.356	-2,62%	1.643	0,74%	50%
1983	4.850	5.096	-1,16%	4.274	-1,88%	1.645	0,12%	51%
1984	4.885	5.135	0,77%	4.277	0,07%	1.688	2,61%	53%
1985	4.978	5.233	1,91%	4.363	2,01%	1.722	2,01%	53%
1986	5.099	5.361	2,45%	4.459	2,20%	1.781	3,43%	54%
1987	5.208	5.475	2,13%	4.538	1,77%	1.839	3,26%	55%
1988	5.313	5.592	2,14%	4.611	1,61%	1.884	2,45%	55%
1989	5.469	5.758	2,97%	4.718	2,32%	1.982	5,20%	57%
1990	5.659	5.968	3,65%	4.857	2,95%	2.084	5,15%	58%

(Bron: CBS-statline, oude versie)

Overigens relateert de Beer de aan 'Wassenaar' toegeschreven omslag enigszins: "Anderzijds oefende al vanaf 1979 de snel oplopende werkloosheid een sterk matigend effect uit op de loonontwikkeling. Het beginpunt daarvan was dus niet, zoals vaak wordt verondersteld, het Akkoord van Wassenaar in 1982. Dit akkoord vormde in feite slechts de formele bezegeling van de omslag die zich al enkele jaren eerder, onder druk van de economische omstandigheden, had voorgedaan. Die omslag zette een evenwichttherstellend mechanisme in werking, waardoor vanaf 1985 de werkgelegenheid sterk aantrok en de werkloosheid begon te dalen."¹²

Daaraan valt nog het een en ander toe te voegen:

⁹ <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2007/46/werkgelegenheid-in-de-periode-1969-2006-crisis-begin-jaren-80-vormde-keerpunt>

¹⁰ Afbeeldingen afkomstig uit de beide artikelen

¹¹ Ongetwijfeld vanwege onvoldoende wetenschappelijke kwalificatie: buiten een overschot aan vacatures (?) geen verklaring voor het feit dat het aantal banen (arbeidscontracten) structureel (veel) hoger is dan het aantal werknemers.

¹² P.T. de Beer - "Over werken in de postindustriële samenleving" - blz. 308 - Sociaal en Cultureel Planbureau Den Haag, mei 2001-
https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2001/Over_werken_in_de_postindustri_Le_samenleving

- kort voor het akkoord van Wassenaar breekt het fenomeen 'VUT' door. Overigens een in het NKV ontstaan idee. Hoewel ook hier (net als bij het akkoord van Wassenaar) blijkt dat herbezetting van vrijgekomen arbeidsplaatsen door de werkgevers ver verwijderd blijft van de verwachtingen, heeft de VUT ongetwijfeld impact gehad, zowel op de (potentiële) werkgelegenheid in bedrijven als op de werkloosheidscijfers.
- de concurrentie- en rendementspositie van het Nederlandse bedrijfsleven staat onder druk 'vanwege de te hoge lonen'. Dat is de mening van werkgevers en van de vakbeweging. Vaak blijft het bij de constatering, in combinatie met de 'te hoge' loonstijgingen van de jaren 60-70. Ook de automatische prijscompensatie wordt vaak als 'boosdoener' genoemd. Bertus Mulder, voormalig docent sociale geschiedenis en geestelijke en maatschappelijke stromingen, Statenlid en gedeputeerde voor de PvdA, belicht een andere kant van de zaak: *"In Nederland daalde de industriële werkgelegenheid doordat de loonkosten boven het Europees niveau waren gestegen. Dat kwam vooral door de opwaardering van de gulden als gevolg van de gestegen waarde van de uitvoer van aardgas."*¹³
Er zijn dus enkele zelden gememoreerde ontwikkelingen die fors hebben bijgedragen aan het 'te' hoge loonniveau in Nederland. Nederland was niet alleen slachtoffer, maar ook 'profiteur' van de oliecrisis, omdat de aardgasprijzen aan de olieprijs zijn gekoppeld. Alleen leidt dat tot een duurere gulden, en daarmee, er was nog geen Euro!, tot in verhouding hoge lonen en een slechtere concurrentiepositie.
- tot eind jaren '50-begin jaren '60 is Nederland hét 'lage lonenland'¹⁴ binnen de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS), waaruit, via het verdrag van Rome (1957) enige jaren later de EEG, met toen 6 lidstaten, is ontstaan. De snelle naoorlogse industrialisering van Nederland heeft een heel stevige basis in deze lage lonen, leidt tot torenhoge winsten¹⁵, maar ook tot 'luie' werkgevers: de beschikbaarheid van goedkope arbeidskracht gaat vaak gepaard aan weinig investeren in kapitaalgoederen en technologische vernieuwing. Dat plaats de werkgevers in de jaren '60-70 voor grote problemen. Technologisch is de Nederlandse industrie (deels) verouderd, en het reservoir aan goedkope arbeidskrachten raakt uitgeput. Hoewel men dit vanaf begin jaren '60 met de introductie van het fenomeen 'gastarbeider' poogt te ondervangen, vindt een enorme inhaalslag op lonen en andere arbeidsvoorwaarden plaats¹⁶.
- Dit plaatst de Nederlandse industriëlen voor een keuze: óf een inhaalslag via investeren in kapitaalgoederen óf uitwijken naar landen waar het 'lage lonenbeleid' kan worden voortgezet. Beide gebeuren, vaak te laat. Met een driedig gevolg
 1. sluiting van Nederlandse bedrijven die de concurrentie niet meer aankunnen (scheepsbouw, textielindustrie), of ingrijpende saneringen (Enka)
 2. investeren in - arbeidsbesparende - machines
 3. productie verplaatsen naar lage lonenlanden (Philips)

Beide keuzes en de concrete keuzeopties hebben dus negatieve consequenties voor de industriële werkgelegenheid. Consequenties die in de tweede helft van de jaren '70 steeds duidelijker beginnen te worden¹⁷. Langzaam maar zeker worden diensten en logistiek de dominante sectoren in de Nederlandse economie

Verder markeert Wassenaar ook het einde van looningrepen van regeringswege. In de eerste plaats

¹³ Bertus Mulder - *'Het hart van de sociaal-democratie'*- Den Haag 2012 - blz. 146

¹⁴ Zie o.a. De Liagre Bohll, Nekker, Slot: *'Nederland industrialiseert'*, Nijmegen 1981, blz.14-15

¹⁵ idem blz. 14

¹⁶ Daarnaast markeert de ontdekking van enorme aardgasvoorraden begin jaren '60 en de export daarvan óók de opmars van de gulden als dure munteenheid.

¹⁷ De meeste van de genoemde verschijnselen - verschuiving van industrie naar diensten, investeren in machines/ automatisering, verplaatsing naar lage lonen landen, toenemende werkloosheid enz. doen zich in vrijwel alle landen van de toenmalige EEG voor. Als de analyse van Mulder klopt, zou je verwachten dat deze verschijnselen in Nederland sterker zijn dan in de meeste omringende landen (m.u.v. het Verenigd Koninkrijk)? Hier is ongetwijfeld onderzoek naar verricht...

omdat sociale partners die rol onder druk overgenomen hebben. De initiatiefnemers, vooral van vakbondszijde, menen dat dit de enige weg is om niet geheel 'buitenspel' gezet te worden, en nog enige 'grip' te houden op het kabinetsbeleid. Maar het begrip 'vrije loononderhandelingen' krijgt daardoor wél hele strakke grenzen.

Andere, meer indirecte 'resultaten' van Wassenaar en de aanmoediging die klaarblijkelijk van het akkoord uit is gegaan richting politiek en werkgevers worden vooral op de wat langere termijn duidelijk.

Nederland, niet alleen volgens Oudenampsen, scoort met zijn 'stille revolutie', in neoliberale zin, beter dan veel andere Oeso-landen. De verzorgingsstaat is hier veel verder teruggedrongen, privatisering en marktwerking verlopen sneller dan in veel andere landen. Idem dito de liberalisering van de arbeidsmarkt (recordtoename van flexcontracten) en de financiële markten. En een significant lager deel van de welvaart komt terecht bij de factor arbeid¹⁸. Nederland als stil, maar wel beste jongetje in de neoliberale klas. Allemaal in gang gezet begin jaren 80, en mede gemarkeerd door het akkoord van Wassenaar...

Maar ook hier past een kanttekening. Boumans en Eshuis noemen Wassenaar (werkgelegenheid) als bewijs van een vakbeweging die 'niet stilzat' tijdens de 'stille revolutie' en die zelfs successen boekte. Daarmee overigens *impliciet* suggererend dat de vakbeweging op deze wijze het hoofd wist te bieden aan de neoliberale draai.

Toch: als zij stellen dat de vakbond niet stil heeft gezeten, hebben ze gelijk. De vakbond is in de jaren '80 en '90 zelfs zéér (politiek-)actief geweest in het verzet tegen de neoliberale striptease van de verzorgingsstaat. Enkele voorbeelden

- maart 1980: twee landelijke stakingen tegen de loonmaatregel van van Agt I¹⁹
- 1983 (ná Wassenaar) ambtenarenstaking ('boos op Koos')²⁰ 100.000 ambtenaren demonstreren in Den Haag
- 1988. In Amsterdam 150.000: 'Het kan anders, beter' tegen het werkloosheidsbeleid van het kabinet Lubbers²¹.
- 1991 acties tegen de kabinetsplannen met de WAO en de ziektewet: 250.000 mensen op het Malieveld.²²

Toch zijn deze politieke vakbondsacties weinig succesvol. De na Wassenaar zo gerespecteerde, constructieve en matigende vakbeweging wordt keer op keer gepasseerd door de politiek, met de werkgevers in de rol van lachende derde.

Het voert de strategische discussie in de richting van een nieuw 'dilemma': buigen voor overheid en werkgevers brengt soms succes (werkgelegenheid), anderzijds maakt het de weg vrij voor dieper buigen en verdere verslechtingen, uiteindelijk uitmondend in de 'race naar beneden'.

'Hard en massaal verzet' om verslechtingen tegen te houden, brengt soms - tijdelijk - succes (behoud prijscompensatie in 1978), vaak ook pijnlijke nederlagen. De gevolgde 'actiestrategie', de vaak wankelmoedige houding aan de top van de vakbeweging, het zijn allemaal factoren die kunnen hebben bijgedragen aan verloren gevechten.

Met name sinds de jaren '80 is de FNV vooral een sterk defensieve, reactieve, zich continu en moeizaam aan maatschappelijke veranderingen aanpassende club. Ook Paul de Beer constateert dit: *"... uit het defensief te komen, waarin zij zich nu al bijna drie decennia bevindt. In plaats van te*

¹⁸ Bundel blz. 12

¹⁹ weer eens wat anders dan een verwijzing naar tekst: <https://www.youtube.com/watch?v=qywpN8hGrOg>

²⁰ <https://www.vakbondshistorie.nl/dossiers/1983-het-jaar-van-de-grote-ambtenarenacties/>

²¹ Tinie Akkermans/ Henk Kool - 'Redelijk bewogen'- De koers van de FNV 76-99- FNV 1999 - blz. 130

²² <https://www.fnv.nl/over-fnv/organisatie/Geschiedenis-FNV/1991-wao/>

*reageren op en zich te verzetten tegen hervormingsvoorstellen van de overheid of de werkgevers, zou zij dan weer haar eigen agenda moeten opstellen en initiatieven nemen...*²³

Zowel 'successen' als 'nederlagen' lijken een (directe) relatie te hebben met de per definitie afhankelijke positie die 'de factor arbeid' in een land als Nederland heeft ten opzichte van de 'factor kapitaal'. Met de neoliberale opmars sinds de jaren '80²⁴ en een meebuigende leiding van de FNV is de 'speelruimte' voor het realiseren van fundamentele werknemersbelangen zoals bestaans- en toekomstzekerheid verder afgenomen.²⁵

De zojuist genoemde afhankelijke positie bestaat niet alleen op het werk, is niet alleen sociaaleconomisch, maar ook psychologisch, inclusief de privésfeer. Henri Polak zou zich ten minsten achter de oren krabben bij het zien van de doorgeschoten consumptieve 'lifestyle' binnen delen van de vakbondsachterban.

Ooit was de vakbeweging een offensieve, agendasettende, maatschappelijke verhoudingen (mee) bepalende organisatie: zij zette zelf fundamentele maatschappelijke veranderingen in gang, 'de anderen' moesten zich aanpassen. Denk aan de strijd voor de 8-urendag op de grens van 19de en 20e eeuw. Of aan de introductie van VUT en prijscompensatie. Offensief in visie, in de gevolgde koers, in de gestelde eisen en in daden.

Een *fundamentele* koerswending van *reactief en defensief* naar *proactief en offensief* lijkt dan ook noodzakelijk om weer mee te tellen als succesvolle 'tegenmacht'.

In dit verband kan het ook nuttig zijn iets langer stil te staan bij de aloude discussie over 'belangentegenstelling' of 'belangengemeenschap' tussen kapitaal en arbeid. In grote lijnen: winstmaximalisatie en winsttoeëigening vormen de overwegende en primaire doelstellingen - het belang - van de 'kapitaalbezitters'²⁶ in de samenleving. Zij die daartoe hun arbeid beschikbaar stellen, de factor arbeid, hebben andere belangen, samen te vatten in de containerterm 'bestaans- en toekomstzekerheid'.

Kortom: een in wezen fundamentele *belangentegenstelling*. Maar evenzeer bestaat er binnen de huidige maatschappelijke verhoudingen, gekenmerkt door ondernemingsgewijze productie en privé eigendom van productiemiddelen, een sterke wederzijdse afhankelijkheid tussen 'kapitaal' en 'arbeid'. De een kan niet zonder de ander in het nastreven van de eigen belangen. Het is die wederzijdse afhankelijkheid die vaak wordt betiteld als 'belangengemeenschap'. Een 'belangengemeenschap' die nadrukkelijk in beeld komt als je de maatschappelijke verhoudingen in hun huidige vorm als 'gegeven' en vaste begrenzing voor het (vakbonds)handelen beschouwt. Niet voor niets vormde aanvaarding van de bestaande maatschappelijke (gezags- en eigendoms)verhoudingen versus de drang tot fundamentele verandering daarvan, vele tientallen jaren de nauwelijks te overbruggen scheidslijn tussen confessionelen en socialisten in de vakbeweging²⁷.

Om het chapter 'Wassenaar' af te sluiten staan we nog even stil bij de, ook voor de toekomst van de vakbeweging uiterst belangrijke vraag: versterkt of verzwakt dit akkoord de positie, invloed en macht van de vakbeweging. In den Haag, maar óók onder de leden en op de werkvloer?

²³ Paul de Beer - "Stort de vakbeweging in" in Zeggenschap 2011 nr.3, september 2011, blz. 18-21.

<http://www.pauldebeer.nl/documenten/artikelen/Stort%20de%20vakbeweging%20in.doc>

Overigens een artikel waarin de Beer een m.i. betwistbare analyse maakt van de bijna-implosie van de FNV in 2011-2012. Maar dat valt verder buiten het bestek van deze tekst.

²⁴ Zonder volledig te zijn: het terugdringen van de verzorgingsstaat, op korte termijn gewin gerichte, internationaal opererende kapitaalsgroepen (hedgefonds, banken), verhevigde internationale concurrentie enz.

²⁵ Afhankelijkheid niet alleen op het werk, niet alleen feitelijk, maar ook psychologisch, inclusief de privésfeer. Zoals de doorgeschoten consumptieve 'lifestyle', niet in het minst binnen de vakbondsachterban.

²⁶ Het accent op 'bezit' in dit woord is feitelijk niet correct, maar het voer te ver om daar nu op in te gaan.

²⁷ Los van persoonlijke 'kinnesinne', was het de toenemende kritiek op kapitalistische verhoudingen binnen het NKV die niet in de laatste plaats hielp voorwaarden te scheppen voor fusie met het, toen nog, 'antikapitalistische' NVV.

Als 'te respecteren gesprekspartner' heeft de FNV winst geboekt. Toch, getuige de vele politiek getinte, en vaak verloren vakbondsacties in de jaren '80 en '90 lijkt 'respect' zich zelden te vertalen in het inwilligen van werknemers- en vakbondseisen. Bijzonder pijnlijk is het buitenspel zetten van 'sociale partners' bij de uitvoering van sociale-zekerheid, na het rapport van de commissie Buurmeijer (PvA...)

Als winst wordt genoemd het 'recht op vrije onderhandelingen over arbeidsvoorwaarden'. Het grote aantal loonmaatregelen in de jaren voorafgaand aan 1982 blijft nu beperkt tot een enkele keer 'dreigen met...'. Overigens is respect voor vrije onderhandelingen niet zo heel moeilijk te realiseren met een vakbeweging die vaak de inschikkelijkheid zelf is.

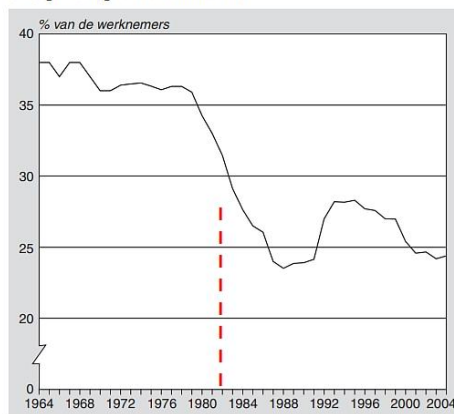
Bekijken we de positie van de bond op de werkvloer, dan lijkt de impact van 'Wassenaar' niet direct duidelijk. Ja er waren verdeeldheid en discussie over het 'inleveren' en over de wel heel erg werkgeversvriendelijke manier waarop de arbeidsduurverkortings is doorgevoerd: als flexibiliseringsinstrument.

Er was óók regelmatig weerstand tegen de nieuwe 'inschikkelijkheid' van de vakbeweging bij massa-ontslagen. Tegelijk stond het bedrijvenwerk vooral in de grotere bedrijven relatief stevig op poten. De impact van 'Wassenaar' lijkt daar op het eerste zicht minimaal.

Maar op de langere duur, en indirect, is die impact er wél. Wassenaar, als eerste zichtbare 'meebuigen' met het neoliberalisme zet zich voort in de verdere 'verzakelijking' van de vakbeweging in de jaren '90. Inclusief een sterkere gerichtheid op individuele belangenbehartiging en 'zaakwaarnemerschap'. De toch al niet indrukwekkende inspanningen om het 'bedrijvenwerk' verder tot ontwikkeling te brengen vallen ver terug. Hetzelfde geldt voor de vakbondssteun aan 'strategische bondgenoot' Ondernemingsraad: de vakbond verliest de OR steeds meer uit het oog.

Gevolg: de toch al niet sterke positie die de Nederlandse vakbeweging heeft op de werkvloer, verzwakt weer.

6. Organisatiegraad van werknemers

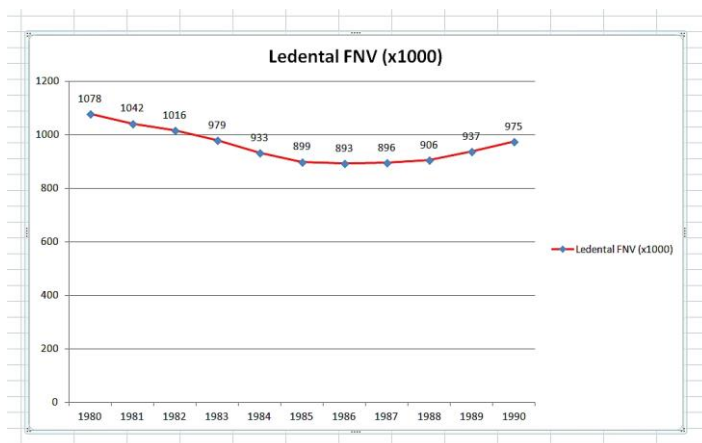

Een belangrijke thermometer voor de positie van de vakbeweging zijn uiteraard ledental en organisatiegraad. De impact van 'Wassenaar' lijkt hier overwegend negatief. De sinds 1980 steil dalende organisatiegraad²⁸. Pas begin jaren '90 valt een lichte stijging te constateren, die na enkele jaren weer stagneert en daarna verder zakt. De Beer heeft een vergelijkbare analyse: " *In de eerste helft van de jaren zeventig, waarin de vakbeweging radicaliseerde en de logica van het lidmaatschap de boventoon voerde, steeg de organisatiegraad met vijf procentpunten. Het Akkoord van Wassenaar in 1982 luidde niet alleen een nieuwe periode in waarin de logica van*

invloed domineerde, maar ook een periode waarin het vakbondslidmaatschap op een neerwaartse glijbaan terecht kwam (met een korte opleving in de eerste helft van de jaren negentig), waardoor de organisatiegraad daalde van 35% naar 25%."²⁹

²⁸ Gebaseerd op CBS-onderzoek naar organisatiegraad: <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/organisatiegraad-werknemers> en een uit 2007 daterend artikel hierover: <https://www.cbs.nl/-/media/imported/onze%20diensten/methoden/dataverzameling/korte%20onderzoeksbeschrijvingen/documents/2007/07/2007k1v4p07artpdf.pdf>

²⁹ Paul de Beer - "Stort de vakbeweging in?" In: *Zeggenschap* 2011 nr.3, september 2011, pp. 18-21 - <http://www.pauldebeer.nl/documenten/artikelen/Stort%20de%20vakbeweging%20in.doc>

Zeven onstabiele jaren later is de organisatiegraad tot onder de 20% gezakt...

Specifiek voor de ledentallen van de FNV geldt vrijwel hetzelfde: dalend vanaf 1980, dieptepunt in 1985, daarna weer overeind krabbelend zonder de ledentallen van voor 1982 weer te evenaren. Dat gebeurt pas in 1992.

FNV en vrouwenbeweging

Het akkoord van Wassenaar ligt, volgens de auteurs van 'Positie en strategie van de vakbeweging', ook mede aan de basis van het tweede succes: de alliantie tussen FNV en Vrouwenbeweging³⁰. Grosso modo wordt mede door dit akkoord de weg geëffend voor toetreding van meer vrouwen tot de arbeidsmarkt: deeltijdarbeid, als expliciet onderdeel van het akkoord, krijgt een duidelijke 'boost'. Daarmee wordt de drempel voor vrouwen om toe te treden tot de arbeidsmarkt flink verlaagd. In een land waar het aandeel werkende vrouwen in de beroepsbevolking tot dan toe ongeveer het laagste van heel Europa was, en inmiddels, 2018, tot de hoogste mag worden gerekend.

Maar net als bij de loonmatiging is deze trend, meer vrouwen treden toe tot de arbeidsmarkt, al vóór Wassenaar begonnen. In de 14 jaar van 1969 tot en met 1982 stijgt de bruto arbeidsparticipatie van vrouwen redelijk gelijkmatig van 35,1 naar 42%: een toename van 6,9, ofwel + 20%. Maar ook hier zorgt 'Wassenaar' voor een boost: tussen 1982 en 1996, ook 14 jaar, steeg die bruto arbeidsparticipatie van 42 naar 54,7%: een toename van 12,7 ofwel + (ruim) 30%. Voor het eerst zien we jaarlijkse stijgingen van méér dan 1% (1987, 1989 en 1990).

Maar pas in de jaren daarna - de economie trekt stevig aan - wordt het echt spectaculair. Stijgingen van meer dan 1% in 1994, 1996 (meer dan 2%!), 1998 en 1999. Pas tijdens en na de crisis van 2008 vlakkt die stijging weer sterk af.

Wie heeft nu precies waaraan bijgedragen? De impact van het akkoord van Wassenaar, via deeltijdwerk en loonmatiging is duidelijk. Maar, zoals gezegd: de ontwikkeling was al eerder op gang gekomen. Op een voor de Nederlandse overheid vrij pijnlijke manier: een tik op de vingers vanuit Europa. Want Europa heeft andere ideeën over de werkende vrouw dan velen in Nederland in die tijd.

³⁰ "Volgens de deelnemers aan de werkgroep is onder andere op twee punten (realiseren van werkgelegenheid en het realiseren van eisen uit de vrouwenbeweging) wel degelijk succes behaald".

Prent, uitgegeven door de KAB (1950)(Bron: vakbondshistorie.nl)

In 2002 schetst prof. dr. Joop Schippers het zo: " Een steun in de rug daarbij is, dat Nederland door de Europese Unie wordt verplicht wetgeving te maken die vrouwen en mannen gelijke toegang tot en behandeling in de betaalde arbeid garandeert. De discussies daarover laaien hoog op. De regering is (te) traag met die wetgeving en de uitvoeringstermijn (1979) wordt overschreden. Ook is er veel verzet tegen die wetgeving: het kan toch niet zo zijn dat een mannelijke kostwinner bij een lager aantal dienstjaren eerder moet worden ontslagen dan een gehuwde vrouw wiens man al een inkomen heeft?! Toch is dat precies wat de Europese Unie voorschrijft. "31

Schippers noemt Wassenaar in dit verhaal geheel niet. Wel somt hij op welke barrières door vrouwen ook in de jaren '80 nog moeten worden genomen om gelijkberechtiging (op papier...) te veroveren. Hoewel de ILO dit al in 1951 had bepaald, wordt de wet Gelijk loon voor vrouwen en mannen hier pas in 1975 ingevoerd. Het ontslag**ge**bod voor vrouwelijke ambtenaren die in het huwelijk traden geldt tot 1975³². Trouwen betekent: ontslag.

De visie vanuit katholieke en protestantse kring, dat de plaats van de vrouw 'thuis' was, heeft deze emancipatiestrijd lange tijd geremd³³. "De hardnekkigheid van het kostwinnersideaal hangt zeker ook samen met de verzuiling. Zuilen beconcurrerden elkaar in zedelijkheid en hielden daarmee de norm van de thuisblijvende huisvrouw stevig in stand. "34

Over de visie van het NVV in die jaren is minder bekend. Het NVV wás en is een mannenbolwerk, en de kostwinnersgedachte heeft wellicht ook daar vaste grond aan de voeten gehad.

Veelzeggend lijkt de zin in 'Positie en strategie van de vakbeweging' "Dit betekende een enorme inhaalslag voor de samenleving als geheel en voor de FNV in het bijzonder."

Deze zin doet vermoeden dat de vakbeweging niet voorop gegaan is in deze beweging.

Deels lijkt dit te kloppen, deels ook niet: de werkelijkheid is zelden helemaal zwart-wit.

Eenzijds heeft de vakbeweging - met name de Industriebond FNV - moeite met zelfstandig opererende vrouwen. In 1973 maakte de enorme publiciteit van de actievoerende vrouwen bij Optilon, aldus Harmsen en Reinalda, de Industriebond NVV 'kopschuw'. "Bovendien vond deze bond dat het probleem van de gelijke beloning bij Optilon nauwelijks meespeelde." 35

Iets soortgelijks doet zich voor bij de bezetting van Philips-Usfa in Helmond, 1974.

De Industriebond NKV steunt de bezetters, de Industriebond NVV zwijgt stil.³⁶

³¹ http://www.emancipatie.nl/home/Emancipatie_algemeen/Intro_Emancipatie/Vrouw_en_werk/#5.

³² met name in provincies en gemeentes, die maar moeilijk door de regering tot de orde kunnen worden geroepen

³³ Wat overigens niet betekent dat tot en met de 19de eeuw veel meer vrouwen - vaak noodgedwongen - betaald werk verrichtten dan in een groot deel van de 20e eeuw. Zie ook <https://www.vakbondshistorie.nl/dossiers/vrouwen-aan-werk/>

³⁴ <https://www.vakbondshistorie.nl/dossiers/vrouwen-aan-werk/>
³⁵ Harmsen'/ Reinalda- 'Voor de Bevrijding van de Arbeid' - blz.409

³⁶ idem, blz. 409-410

Dat het emancipatieproces binnen de vakbond - werkorganisatie, kadergroepen, Ondernemingsraden - bepaald niet rimpelloos verlopen is, tonen de verhalen in het boek 'Fabrieksgeheimen'³⁷, dat zich grotendeels afspeelt in de jaren '80

Er is ook een andere kant. In 1963 formuleren NVV en KAB³⁸ een gezamenlijk actieprogramma. Daarin zien we de volgende eisen³⁹:

- *gelijke beloning voor mannen en vrouwen voor gelijkwaardige arbeid;*
- *gelijkberechtiging van de vrouw in het arbeidsproces o.m. door:*
 - a) *openstelling van het leerlingstelsel in het vakonderwijs in het algemeen voor de vrouw;*
 - b) *gelijktrekking van de primaire en secundaire arbeidsvoorwaarden, waaronder bovenwettelijke uitkeringen enz.;*
 - c) *het scheppen van objectieve waarborgen voor gelijke promotiemogelijkheden;*
 - d) *uitsluiting van huwelijk als geldige reden voor ontslag;*
 - e) *speciale bescherming bij zwangerschap;*
 - f) *bedrijfsorganisatorische voorzieningen, die gedeeltelijke inschakeling van de gehuwde vrouw in het arbeidsproces acceptabel maken;*⁴⁰

Verder dringen KAB en NVV aan op het 'zonder enige beperking uitvoeren van de EEG resolutie over gelijke beloning van mannen en vrouwen', een ontslagverbod tijdens zwangerschap, iets doen aan de onevenredig grote belastingdruk voor werkende vrouwen⁴¹.

Toch concludeert sociologe en hoogleraar Emancipatievraagstukken Henny Langeveld, op grond van haar onderzoek naar de resultaten in de praktijk⁴² dat 'de resultaten...en de houding van de vakbeweging niet de indruk van grote strijdvaardigheid' geven⁴³.

Zij vervolgt: "En zoals een vakbondsfunctionaris het kernachtig zei: 'Het optrekken van de laagste lonen, inkorting van loonschalen, pensioenregelingen en dergelijke, dat zijn dankbare dingen. Maar equal pay, je krijgt er geen lid meer door.'⁴⁴"

Zoals gezegd, in het artikel van Saskia Boumans en Wim Eshuis wordt het 'realiseren van vrouwenbelangen' als één van de twee expliciet genoemde successen van de vakbeweging in het neoliberale tijdperk genoemd:

*"Eind jaren zeventig, begin jaren tachtig integreert de FNV vrouwen en de eisen uit de vrouwenbeweging in haar organisatie, werkwijze en eisenpakket. Het stimuleren en mogelijk maken van deeltijdwerk voor vrouwen was één van de manieren waarop dit gebeurde – mede mogelijk gemaakt door het Akkoord van Wassenaar. De FNV heeft heel bewust geld uit de loonruimte gebruikt om de feministische eisen omtrent de arbeidsmarkt te kunnen realiseren."*⁴⁵

Helaas krijgen we geen helderheid wat 'realiseren' inhoudt. De tweede feministische golf is immers eind jaren '70 al enige tijd losgebroken. Hoe de integratie van vrouwen en eisen uit de vrouwenbeweging in de FNV geïntegreerd zijn en vooral: welke obstakels daarbij genomen moeten worden, is niet duidelijk.

³⁷ Mirjam Elias - Fabrieksgeheimen - "De Industriebond FNV en het misverstand der seksen" - uitg. FNV-Pers/ Industriebond FNV, 1993.

³⁸ de voorganger van het NKV

³⁹ H.M. Langeveld - 'Vrouw-beroep-maatschappij. Analyse van een vertraagde emancipatie'. Utrecht 1969, blz. 120 https://dbnl.org/tekst/lang048vrou01_01/

⁴⁰ Dit lijkt een ingewikkelde formulering voor 'parttime arbeid'

⁴¹ Bron: Langeveld, blz. 120-121

⁴² voor zover na te gaan

⁴³ Langeveld blz. 123

⁴⁴ Langeveld blz. 123

⁴⁵ Boumans/ Eshuis blz. 26

Al met al worden in 'Positie en strategie van de vakbeweging' twee successen genoemd in het tijdperk van de 'stille revolutie': 'werkgelegenheid; met het akkoord van Wassenaar als 'spil' en het 'realiseren van vrouwenbelangen via een alliantie met de vrouwenbeweging'.

Beide successen spelen in de jaren '80. Moeten we daaruit concluderen dat na die tijd weinig resultaten meer geboekt zijn?

De successen lijken vooral te worden opgevoerd als illustratie van het 'zoeken naar een winnende strategie'. Maar de wel zeer beperkte analyse en onderbouwing van beide successen doen géén recht aan de complexiteit daarvan. Ook hun relatie met een 'winnende strategie' blijft daardoor onduidelijk.